

POSTMODERN KİMLİKLERİN KURULUMU

Süleyman Güven*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı postmodern dönem tanımlaması içerisinde kimliklerin yeni temeller üzerinden yapılanışını ele almak ve postmodern kimliğin oluşumunu incelemektir. Postmodern dönemde insanların aidiyetlerini ve kimliklerini tanımlarken daha önceki dönemlerden farklı olarak oldukça esnek ve kaygan temellere dayandıkları ileri sürülebilir. Bu temeller üzerinden kendilerini her gün yeniden ve yeniden oluşturmak durumunda bulunan insanlar birbirleriyle ve çevreleriyle her gün değişen ilişkiler geliştirmektedirler. Bu temellerin nedenlerinin incelenmesi ve açıklanmaya çalışılması, postmodern dönemin ve bu dönemde değişen ilişkilerin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Çalışmada modernite, postmodernite ve kimlik üzerine yazılmış kaynaklardan yararlanılarak postmodern kimliklerin dayandığı temellerin neler olduğu ve postmodern kimliklerin nasıl oluştuğu tanımlanmaya çalışılmıştır. Buna göre Postmodern insan kolektif aidiyetlerden uzak, yalnız insandır. Bu yeni insan biçimsizdir, akışkan, durumsal ve esnektir. Çalışmada postmodern kimliklerin de kolektif aidiyetlerden ayrı olarak oluştuğu ve esnek temellere dayandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modernite, postmodernite, kimlik, modern kimlik, postmodern kimlik

THE INSTALLATION OF POSTMODERN IDENTITIES

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the configuration on the new basis of identity and study the formation of postmodern identity in the postmodern term defined. People's sense of belonging and identity unlike earlier periods when defining a highly flexible and could be argued that based on the sleek essentials in the postmodern term. In case of people, who establish these foundations themselves out again and again everyday, improve changing relations with each other and the their environment everyday. This examination of the basic and tried to explain why, will contribute to the understanding of the postmodern period and changing relations in this period. In this study, modernity, postmodernity and making use of written sources on the identity of what is the foundations of postmodern identity and attempted to define how the formation of postmodern identity. According to the study postmodern people away from collective ownership is only human. This new man is formless, fluid, situational and flexible. The postmodern identity is formed separately from the study were also detected based on collective ownership and flexible basis in this study.

Keywords: Modernity, postmodernity, identity, modern identity, postmodern identity

---

* Arş. Gör., Bozok Üniversitesi İletişim Fakültesi

GİRİŞ

Postmodern kavramı, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra en çok tartışılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Modern kavramından ayrı olarak düşünölemeyecek olan “postmodern”in ne olduğu ve gerçekten modernden ayrı bir süreci ve ilişkiyi ifade edip etmediği, içinde bulunduğumuz dönemin insan ilişkilerini anlama bakımından önem arzetmektedir. Postmodernitenin iyi anlaşılabilmesi ve ne olduğunun ortaya konulabilmesi için “postmodern” kavramı söyleme ve eyleme yansıtış biçimleri olarak ele alınmalı ve bunun üzerinden gidilmelidir. Postmodern dönem tanımlaması içerisinde söyleme ve eyleme yansıtışın yaşandığı en önemli alanlardan ve süreçlerden birisi kişinin kimliğini inşa etme sürecidir.

Kimlik kavramı, Latince “aynı” anlamına gelen “idem” ve “tekrarlanarak” anlamına gelen “identidem” kelimelerinden türetilmiştir (Varol 2014: 305). Bu kavram insanların kendilerini diğer insanlardan ayırmak ve kim olduklarını ifade etmek için kullandıkları bir kavramdır. Kimlik, kişinin kendi dünyasıyla ve diğer insanlarla ve sosyal çevreleriyle girdikleri bir etkileşim sonucu edinilir. Bu açıdan bakıldığında kimlik ve kimliklenme sosyal ve zihinsel bir süreci zorunlu kılmaktadır. Varol, sosyal kimlik kuramcılarının insan benliğini, sosyal kimlik ve kişisel kimlik olmak üzere iki alt kategoriye ayırdıklarını belirtmektedir. Buna göre sosyal veya kolektif kimlik bireyin çeşitli resmi ve gayri resmi sosyal gruplara, yani cinsiyet, milliyet, politik aidiyet, din, vs. gibi sosyal kategorilere üyeliği; kişisel veya bireysel kimlik ise beceri duygusu, bedensel özellikler, başkalarıyla ilişki kurma yolları, psikolojik özellikler, düşünsel kaygılar, kişisel zevkler gibi bireysel özellikler olarak ifade edilebilir (Varol 2014: 305). Sosyal veya kolektif kimlik ile kişisel veya bireysel kimlik sürekli bir etkileşim içerisinde bulunarak kimliğin şekillenmesinde ve sürekliliğinin sağlanmasında birlikte hareket etmektedir. Bu etkileşimli süreç içinde bulunan zaman diliminin belirleyici özelliklerinden de etkilenmektedir. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan her dönemin kendine has ayırt edici özellikleri ve nitelikleri bulunduğundan bu özellik ve nitelikler bireyin kimliklenme sürecini de yakından ilgilendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında geleneksel toplumlarda kimlik, bütünlüklü, sabit ve genellikle tekil bir nitelik arz ederken özellikle modernleşme süreciyle başlayan ve postmodernite tartışmalarıyla birlikte bu bütünlüklü, sabit ve tekil kimliklerin yerini giderek parçalı, değişken, çoklu ve esnek kimlikler almaya başlamıştır. Daha önceki dönemlerde kimlik sınırları aşağı yukarı belli olan bir nitelik ortaya koyarken modernleşmeyle ve özellikle postmodern süreçle birlikte kimliklerin sınırlarının da muğlaklaşmaya ve geçişken olmaya başladığı görölmektedir. Bu süreçte artık kimlik edinme çok esnek yapılarca belirlenmekte, kimlik değiştirmek çok kolay olmaktadır. Geç modern veya postmodern dönemde Woodward’a göre, kimliğimiz çok sayıda biçim altında oluşan ve birleşen bir dizi kimliklenme üzerinden birçok farklı biçimde ortaya çıkar. Dolayısıyla, hiçbir zaman bir tane sabit kimlikten söz ede-

meyiz. Birbiriyle etkileşimli birden fazla kimlik taşırız. (Woodward 2004: 25 akt. Varol 2014: 305). Bu durum kişinin anne-babası ve yakın ailesiyle başlayan ve sosyal çevresiyle etkileşime girmesiyle devam eden bir süreci ifade etmektedir. Bununla birlikte kimliklenme süreci yukarıda da ifade edildiği gibi içinde bulunulan zaman dilimi, dönemsel şartlar ve hâkim düşünsel yapılarla da yakından bağlantılıdır. Bu açıdan bakıldığında postmodern dönem olarak ifade edilen içinde bulunulan zaman diliminde kimliğin neyi ifade ettiği kimliklerin nasıl oluştuğu sorusu önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Postmodern dönemde insanların aidiyetlerini, kim olduklarını ve nerede bulduklarını tanımlarken daha önceki dönemlerden farklı olarak oldukça esnek ve kaygan temellere dayandıkları ileri sürülebilir. Bu temeller üzerinden kendilerini dolayısıyla kimliklerini her gün yeniden ve yeniden inşa etmek durumunda bulunan insanlar birbirleriyle ve çevreleriyle her gün değişen ilişkiler geliştirmektedirler. Bu temellerin nedenlerinin incelenmesi ve açıklanmaya çalışılması, içinde bulunduğumuz dönemin ve değişen ilişkilerin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada öncelikle modernite ve postmodernite başlığı altında modernite ve postmodernite kavramları ele alınmış, modernite ve postmodernitenin yapısına dair düşüncelere yer verilmiştir. Ardından postmodern kimlik başlığı altında modern ve postmodern düşüncenin kimlikle ilgili temel varsayımları dikkate alınarak modern ve postmodern kimlikleri belirleyen temel özellikler karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmış, postmodern kimliğin kurucu unsurları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. MODERNİTE ve POSTMODERNİTE

Postmodernitenin iyi anlaşılabilmesi için öncülü olan modernitenin ve temel varsayımlarının öncelikle ele alınması, ardından postmodern anlayışın buna yönelik yaklaşımı ve kendini kurduğu temel yapının ele alınması gerekmektedir. Modernleşme kavramına bakıldığında kavramın değişik şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Terim olarak “modern” çok daha eski dönemlere giden bir tarihe sahip olmakla birlikte kavramın günümüzdeki anlamını kazanması Batı’da 17. ve 18. yüzyıllarda birçok alanda gerçekleşen köklü değişimlerle birlikte olmuştur. Bu yüzyıllarda Batı merkezli olarak ortaya çıkan aydınlanma felsefesi ve bunun bir sonucu olarak beliren modernite anlayışı temel olarak birbiriyle bağlantılı dört alanda meydana gelen köklü değişimlerin bir sonucudur. Jeanniere’ye göre bu değişimlerin yaşandığı alanlar bilimsel, siyasal, kültürel, teknik ve endüstriyel alanlardır (Jeanniere 1994: 16). Buna göre Batı’da bilimsel düzeyde aydınlanma felsefesi ve pozitivistimin artan ağırlığı, siyasal düzeyde demokratik ve laik kurumların oluşması ve ulus devlet yapılanması, kültürel düzeyde seküler (din dışı) toplumsal yapının oluşması ve son olarak ekonomik düzeyde kapitalizmin uygulanması ile Batı’da moderniteye geçilmiş ve modern yaşam tarzı oluşmaya başlamıştır. Batı aydınlanma projesi olarak da tanımlanan modernizm

projesinde pozitivism temelli bir bakış açısıyla nesnel ve evrensel olduğu varsayılan bir bilim iddiası ve bu iddiaya bağlı olarak tahayyül edilen laik ve seküler bir ahlak ve hukukun olabilirliği temel parametreleri oluşturmaktadır. Söz konusu bu ahlak ve hukuk, Batı'da pozitivist bir bilimsel düşünce çerçevesinde kendini kurmakta ve dinsel olana cephe almaktadır. Genel olarak pozitivist, rasyonalist ve tekno-sentrik eğilimli olarak tanımlanan modernizm, doğrusal gelişmeye ve mutlak doğrulara inançla, toplumsal düzenin rasyonel biçimde planlanması varsayımıyla ve bilgi ve üretimin standartlaştırılmasıyla özdeşleştirilmektedir (Harvey 1998: 21). Buradan da anlaşılacağı üzere modernizm düşüncesi, bir aydınlanma projesi olarak devamlı olan ve tekçizgisel bir ilerleme anlayışı üzerine oturmaktadır. Bu ilerlemenin, aydınlanma felsefesine göre belli bir amacı vardır; söz konusu amaç, ideal toplum düzeni olarak ifade edilmektedir. Burada ideal toplum düzeni ile aydınlanma projeksiyonu için varsayılan bir diğer öncüle işaret edilmektedir. Bir ideal toplum düzenini varsaymak aynı zamanda bir mutlak gerçek kavramını düşünce sistemine sokmak demektir. Bilindiği gibi aydınlanma felsefesinin başlangıcı sayılabilecek doğal toplum ve doğal hukuk kavramları bir tür laikleştirilmiş mutlak gerçek düşüncesinin yansıması olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan modernleşme projesi, her şeyden önce laik bir hareket olma özelliği taşımaktadır (Şaylan 1996: 18). Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan ve Batı aydınlanması ile birlikte modern batı siyasal ve toplumsal yapısı ile sonuçlanan değişim çizgisi içinde ön plana çıkan düşünsel boyut bilim ve bilginin yapısının değiştirilmesi ve bu yeni yapının meşruiyet kaynaklarının buna uygun olarak yeniden dizayn edilmesi olarak tanımlanabilir. Böylece Batı'da mutlak bilgi ve mutlak bilginin kaynağı ilahi veya vahiy temelli bir yapıdan çıkarılmış ve deneysel veya pozitivism temelli bir insan eylemi olma konumuna indirgenmiştir. Bu süreç Batı düşünsel yapısında amaçsal aklın da araçsal akla dönüşmesine neden olmuştur. Bu özelliği ile modern düşünce yapısı kendisi gibi olmayana yönelik ötekileştirici bir dil de kullanmakta ve karşıtını veya kendinden olmayanı küçümseyici bir söylem içerisine girmektedir. Bununla bağlantılı olarak kimliklenme sürecinde modernitenin siyasal yapılanması olan ulus devlet, uyruklarını homojenleştirici bir politika dahilinde belli bir ulus etrafında bütünleştirmek adına asimilasyon faaliyetlerine girişmiştir. Bu durum güçlü olmanın hak sebebi sayıldığı bir çevrede/çerçevede ulusla özdeşleştirilen belli kesimlerin lehine "ötekilerin" ise aleyhine olarak farklılıkların yok sayılması, hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması / kısıtlandırılmasını içeren bir politik durumun oluşmasına neden olmuştur.

Durkheim, Simmel ve Parsons gibi modernistlere göre modernlik, uzmanlaşmanın, bireyselleşmenin, farklılaşmanın, karmaşıklığın, sözleşmeye dayalı ilişkilerin, bilimsel bilginin ve teknolojinin egemen olduğu bir yaşam biçimidir. Modernliğin temel parametreleri genel olarak kapitalizm, endüstriyalizm, kentlilik, demokrasi, bürokrasi, uzmanlaşma, farklılaşma, pozitivism temelli bilimsel bilgi ve ulus-devlet'dir. Bu parametreler ve düşünsel yapısıyla modernlik, geleneğin

normalleştirici fonksiyonlarına karşı başkaldırır: Modernlik, normatif olan her şeye isyan deneyimiyle başlar. Bu başkaldırı, ahlakilik ve yararlılık standartlarını etkisiz hale getirmenin bir çabasıdır aynı zamanda (Kızılçelik 1994: 88; Aslan ve Yılmaz 2001: 98). Bu temel varsayımlara dayanan modernite anlayışı tarihsel süreç içerisinde kendi içinden ve dışından birçok eleştiri de almıştır. Bu eleştiriler zaman içerisinde modern anlayışı sorgulanır hale getirmiş ve modernitenin varsayımlarının geçerliliğinin reddedilmesini beraberinde getirmiştir. Bu varsayımların reddedildiği ve kendisini modernizm karşıtlığı üzerine kuran yaklaşımlardan bir tanesini postmodern anlayış oluşturmaktadır.

Sosyal bilim alanında sıklıkla göndermede bulunulan bir kavram olan 'postmodern' kavramının neyi ifade ettiği konusunda üzerinde uzlaşmış kesin bir tanım bulunmamaktadır. Kavram, İngiltere'de ilk defa 1939'da kullanıma sokulmuş ve kavrama iki farklı anlam yüklenmiştir. Bunlardan birincisi teolog (ilahiyatçı) Bernard Iddings Bell olup, postmodern kavramını modern laikliğin başarısızlığını tanıma/ortaya koyma ve dine geri dönüş anlamında kullanmıştır. Kavramı İngiltere'de kullanan ikinci kişi ise ünlü tarihçi Arnold Toynbee'dir (aktaran: Özdemir ve ark. 2008: 328). Toynbee "Bir Tarih Çalışması" (1947) adlı eserinde modern dönemin 1875'den sonra sona erdiğini ve yeni bir tarih evresine girildiğini belirtmekte ve bu döneme 'postmodern çağ' adını vermektedir (Wakchaure 2012: 2). Bu açıdan Toynbee, postmoderniteyi tarihsel bir dönem olarak ele almaktadır. Her ne kadar kavramın tanımı üzerinde kesin bir uzlaşım söz konusu değilse de postmodernite kavramı, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, yeni düşüncelerin, yeni davranış biçimlerinin, yeni fikirlerin, yeni siyasal, ekonomik, kültürel ve sanatsal gelişmelerin çözümlenmesinde ve nitelenmesinde tanımlayıcı öge olarak sürekli kullanılmaya çalışılmıştır. Kavram süreç içerisinde açıklayıcı, çözümleyici, niteleyici ve tanımlayıcı bir şekilde kullanılarak toplumun her türlü etkinliğiyle ilişkilendirilmiştir. Buradan hareketle Hassan postmodernitenin tanımlanmasının güçlüğünü de dikkate alarak postmodernizmi modernizimden daha az tanımlayabildiğini ifade etmekte ve postmoderniteyi bir özelleştirme girişimi olarak tanımlamaktadır. O'na göre postmodernizm yalnızca modernizmin en isabetli anlarında hayal edilemeyen bir işaret olarak doğrudan veya dolaylı olarak bir sonuç olabilir. Postmodernizm, kesinlikle şimdi ilgilendiğimiz sanatın insandılaştırılması / insandan arındırılması değildir o daha çok gezeğenin ve insan sonunun özelleştirilmesidir (Hassan 1987: 39). Hutcheon ise postmodernizmin kendisini ifade ettiği alanlara ve kendisini ifade etme tarzına vurgu yapmaktadır. Hutcheon'a göre postmodernizm mimari, edebiyat, fotoğraf, film, resim, video, dans, müzik ve benzeri kültürel alanlardaki birçok çalışmada kendini ifade eder. İçeride kapanık, kendisiyle çelişen ve kendi altını oyan açıklamalar postmodernizmin ifade biçimleridir (Hutcheon 1995: 1). Postmodernizm, daha çok söylenilene aynı zamanda tırnak işareti koyarak bir şeyler söylemeye benzer. Postmodernizmin ayırıcı karakteri bütün alanlarda çiftelik, çift anlamlılık veya ikili olmaya olan bağlılığını ifade etmesidir (Hutcheon 1995: 1). O Birçok açıdan

tarafsız bir süreçtir çünkü postmodernizm sonuçta teamüllerin/geleneklerin ve önkabullerin altını oyarak, yıkarak onlara meydan okuduğu kadar [onları] kurmayı ve kuvvetlendirmeyi de yönetir. Bununla birlikte postmodern'in ilk ilgisi-nin hayatın takip ettiğimiz bazı baskın özelliklerinin doğallığını bozmak olduğunu söylemek mantıklı görünür. Düşünmeksizin 'doğal' olarak deneyimlediğimiz bu mevcudiyetlerin (bu kapitalizm, ataerkillik, liberal hümanizmi de içerebilir) gerçekte 'kültürel' olduklarına dikkati çeker. Bunlar bize verilmemiş tarafımızdan üretilmiştir (Hutcheon 1995: 1-2). Kellner, içinde bulunduğumuz dönemin modern dönemin tüm teorilerini ve metodlarını bir köşeye fırlatıp attığını veya onlara karşı çıktığını savunur (Best ve Kellner 1998: 48-51). "Britanyalı tarihçi Geoffrey Barraclough; postmodern olarak adlandırılmış çağın bilim ve teknoloji-deki devrimci gelişmeleri, üçüncü dünyada devrimci direnişle karşılaşan yeni bir emperyalizmi, bireycilikten kitle toplumuna geçişi ve dünyaya dair yeni bir bakışı ve yeni bir kültür biçimleri tarafından oluşturulmuş bir süreci ifade ettiğini belirtir" (Best ve Kellner 1998: 23-24). Postmodernizmi yeni bir dönem olarak kabul eden birçok postmodern teorisyen, bu dönemin kapitalizmin kültürel mantığı ya da onun ideolojisi olduğunu vurgulamaktadır. Yaşanan teknolojik ilerlemeleri, hızlanan enformasyon akışını ve uluslararası düzeye ulaşan sermayeyi buna kanıt olarak göstermektedirler. Postmodern teorisyenler, bilgisayarlar ve medya teknolojilerinin postmodern toplumsal oluşuma yol açtığını vurgularlar. Baudrillard ve Lyotard bu gelişmeleri enformasyon, bilgi ve teknoloji biçimleri şeklinde yorumlarken; Jameson ve Harvey gibi neo-Marxistler, postmodern süreci, sermayenin dünya çapında yayılıp-homojenleşmesi şeklinde işleyen kapitalizmin daha üst bir aşaması olarak ifade etmektedirler (Best ve Kellner 1998: 16). Bell ise modern dönemin sona erdiğini postmodern dönem denilen yeni bir dönemin başladığını ifade etmektedir. Bell'e göre modern çağı izleyen postmodern çağda içgüdüler, duygusal değerlendirme ve tepkiler ağırlık kazanmaya başlamış ve bunların gündeme getirdiği konjonktür içinde anti burjuva ve hedonistik tepkiler ön plana çıkmıştır. Böylece ortaya güçlü ve giderek genişleyen bir bohem alt kültürü çıkmıştır. Bell, aynı zamanda postmodern çağda, kapitalist topluma ya da başka bir deyişle modern topluma özgü bireyin yarışarak kazanmış olduğu statülerin ciddi bir şekilde erozyona uğramış olduğuna dikkat çekmektedir. Bell'e göre; bu gelişmeler neticesinde geleneksel kültür çökmüş ve yerini hedonizmden başka dayanağı olmayan bir anti-kültür almıştır (Şaylan 2002: 50-51). Madan Sarup ise postmodernizmi kapitalist kültürde gelişen bir hareket olarak ifade etmektedir. Sarup'a göre; eğer modernizm, modernlik kültürü olarak ifade edilirse, postmodernizm de postmodernlik kültürü olarak görülebilir (Sarup 1995: 158).

Postmodernite kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda modernitede vurgulanmayan, önplana çıkarılmayan ve ikincil olarak görülen unsurları önplana çıkararak ve bu unsurlara vurgu yaparak hem moderniteyi eleştirmekte hem de modernitenin eksikliklerini örtmeye yönelik farklı bir bakış açısını öngörmekte-

dir. Postmodern bir bakışla siyaset ve siyasal kültür; özgürlükleri, farklılıkları, çoğulculuğu, heterojenliği, farklı kimliklerin varlığını, yerelliği ön plana çıkarır. Şaylan'a göre; postmodernizmi içinde farklı eğilim ve yaklaşımları barındıran, sınırları belli olmayan bir alan olarak düşünmek gereklidir. Postmodern olarak ifade edilen söyleme bakıldığında ilginç bir ikilemin ortaya çıktığı görülmektedir. Bir yandan bu söylem içinde kapsamlı bir özgürleştirme projeksiyonunun varlığı gösterilebilmekte; diğer yandan kurulu düzeni değişmez bir veri sayan tutucu yaklaşım ya da değerlerin altı çizilebilmektedir. Şaylan, postmodernizmin Batı akılcılığına ve Aydınlanma felsefesine dayalı olan bilgi sistemini eleştirme ve hatta buna meydan okuma amacıyla olduğunu vurgulamaktadır (Şaylan 2002: 33). Bu meydan okumayı etkili bir şekilde gündeme getiren Fransız bilim adamı Lyotard'dır. Lyotard "Postmodern Durum" adlı eserinde postmodernizme bakışını modern ve postmodern arasındaki gelgitlere dayandırmaktadır. Ona göre, aklın ilerlemesi, özgürlük, tinin özgürce ifade edilmesi türünden büyük anlatılar bırakılıp yerel ve mikro anlatılar ele alınmalıdır. Lyotard'a göre postmodernizm, büyük (meta) anlatılara inanmamaktır. Bu inanmazlığın temelinde bilimlerdeki ilerleme vardır. İlerlemelerin devamı inanmazlığı getirir (Lyotard 1994: 12). Postmodernitede modern düşünce ve toplum anlayışı gerçekdışı ve mitsel olduğu gerekçesiyle eleştirilmekte; düşünce ve toplumda çoğulculuk esas alınmakta yorum ve görecelik öncellenerek bütünleştirici teoriler ve mutlak gerçeklik anlayışı reddedilmektedir. Bu reddedişler için herhangi bir temel gereksinimi duymayan postmodern düşünce bu açıdan temellerden yoksun bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. Bu düşünceler ışığında Eagleton'a göre postmodernlik akıl, kimlik ve nesnellikten; evrensel ilerleme ya da kurtuluş düşüncesinden, bilimsel açıklamanın meşruiyet kaynağı olan büyük anlatılardan ve temel gerçeklikten kuşku duyan bir düşünce tarzı (Eagleton 1999: 9). şeklinde tanımlanmakta ve yeni bir felsefi bakışın, yeni bir düşüncenin, üslubun, yeni bir usçuluğun (modern usçuluğu aşan farklı bir usçuluğun), yeni bir söylemin adı olarak da ifade edilmektedir. Bu söylem kültürel, düşünsel, maddi nitelikler açısından bir dönemin sona ermesi ve kendi içinden ötesine geçilmesi anlamında ileri sürülen bir kavramlaştırma değildir. Bu söylemin yansımalarının en açık görüldüğü alanlardan birisi kültürel ve kimliksel alandır.

2. POSTMODERN KİMLİK

Kimlik, farklılığın vurgulanmasıdır ki, bireysel ve toplumsal kültür ve inançla bağlantılıdır. Bu anlamda modern toplum hem bireysel hem de toplumsal kimlik bilincinin modern düşünce çerçevesinde şekillenmesine hız kazandırmıştır. Kimlik, sosyo-psikolojik bağlamda bireyin kendisinin ne ve nerede olduğunu açıklaması ve tanımlamasıdır (Guibernau 1997: 126-127). Bu tanımlama bireysel ve toplumsal bağlamda kendimizi algılamamıza olduğu kadar, öteki olarak konumladıklarımızın bizi algıladıkları ve konumladıkları yer ile de ilişkilidir. Bu çerçevede insanların bazılarıyla ortak olan yönlerimize, diğer bazılarından farklılaşan niteliklerimize işaret eden bir aitlik sorunu olması bağlamında kimlik, bireyin

kişisel konumunu belirginleştirir ve bireyselliğine sabit özsel bir zemin kazandırır (Weeks 1998: 85). Kimliksel belirlenim, toplumsal ve psikolojik nedenlerle bireyin kendisinin ve başkalarının özgün niteliklerinin farkında olmasıyla, yani, kendi kişisel ve toplumsal niteliklerinin başka kişi ve toplumların niteliklerinden farklılığının bilincine varmasıyla kendi olumsuzluğunu üretmesine bağlıdır. Bu açıdan kimlik belirli bir süreç dâhilinde toplumsal koşullar içerisinde belirlenmektedir. Bundan dolayı postmodern kimlik denildiğinde öncelikle geleneksel ve modern dönemlere ait kimliklerden farklı olduğu varsayılan ve postmodern döneme ait olduğu düşünülen niteliklerce ve özelliklerce belirlenen kimliklere göndermede bulunmaktadır. Postmodern insan tipinin tanımlanması ve karakterinin ortaya konulması açısından bu kimliklerin ortak özelliklerinin, farklılıklarının tespit edilmesi, hâkim/başat niteliklerinin neler olduğunun belirlenmesi büyük önem taşır. Genel olarak bakıldığında kimlik kişinin aidiyetlerinin, yaşam tarzının, insanlarla ve çevresiyle olan ilişkisinin bir göstergesi olarak insan yaşamının vazgeçilmez, ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Hall'e göre kimlik, küresel ve yerel, materyal, tarihi ve kültürel söylemler ve koşullar ile deneyimler bağlamında sürekli olarak kurulan, sahip çıkılan, üstlenilen, bir yandan güven ve özdeşleşme hissini temin etmeye yönelik olarak sabitleme/konumlama istemi ile öte yandan farklı öğeler arasında süregelen müzakere sonucu ortaya çıkan gerilimin biçimlendirdiği aidiyet tasarımı olarak tanımlanabilir (Binark 2001: 75). Kişinin kimliğinin oluşmasında farklı dönemlerde başat olan özelliklerin önemli bir etkisi olmuştur. Kellner, Antropolojik halk bilimine göre geleneksel toplumlarda bir insanın kimliğinin oturmuş, değişmez ve durağan nitelikte olduğunu ifade etmektedir. Buna göre kimlik, düşünce ve davranış alanını belli bir çerçevede sınırlarken, insanın dünyadaki konumuna yön veren ve dinsel yaptırımlar getiren önceden tanımlanmış toplumsal roller ve geleneksel kültür ve mitler sisteminin bir işleviydi. Modern öncesi toplumlarda kimlik, modern dönemdeki anlamıyla ne bir sorunsaldı ne de bir eleştiri ya da tartışma konusuydu. İnsanlar ne kimlik bunalımına girer ne de köklü bir kimlik değişimine yönelirlerdi (Kellner 2001: 195). Bununla birlikte köklü bir kimlik değişimi genellikle dinsel-inançsal bir değişim ile birlikte yaşanırdı. Çünkü modern öncesi dönemde kimlikler belli sabitelerin özellikle de önemli oranda dini inançların belirlenimi altındaydı. Kişi kendini bir Müslüman, Yahudi veya Hristiyan olarak tanımlayabiliyordu. Bu tanımlama çerçevesinde kimliğini oluşturan birey yaşam tarzını buna uygun olarak oluşturuyor ve bu çerçevede kimliğini sabitleyebiliyordu.

Modern döneme gelindiğinde ise insan yaşamında önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde kimlik oldukça devingen, çok katlı, kişisel, değişme ve yeniliklere açık bir hale gelir. Bununla birlikte modernitede kimlik, aynı zamanda toplumsal ve öteki bağlantılıdır. Modernite kimlik kümesinden meydana gelmektedir. Buna göre insan bir anne, bir baba, bir Japon, bir profesör, bir sosyalist, bir Hristiyan, bir katolik, bir Müslüman'dır ya da daha çok bu toplumsal roller ve olanakların bir birleşimidir. Böylece yeni kimliklerin ve olası kimlik-

lerin sınırları sürekli genişlemekle birlikte, kimlikler hala geleneksel toplumdaki kimliklere benzer biçimde görece sınırlandırılmış, sınırlanmış ve sabittir (Kellner 2001: 195-196). Modernitede insan gelenek ile arasına bir mesafe koymaya başlar. Modernite aynı zamanda ötekince yönelimliliği arttırır ancak, mümkün olan kimliklerin sayısı arttıkça insan edinmek istediği kararlı, saygıdeğer bir kimliğin kabul edilmesini sağlamak zorundadır. Modernitede toplumsal olarak tanımlanmış mevcut roller, normlar, görenekler ve beklentiler arasında bir etkileşim yapısı hâlâ vardır; insan bunlar arasından karşılıklı tanımanın karmaşık süreci içinde kimlik edinmek amacıyla seçim yapmak, sahiplenmek ve yeniden üretmek zorundadır. Bu şekilde 'öteki' modernitede kimliğin kurucu unsurlarından biridir ve dolayısıyla ötekince yönlendirilen karakter tipi modernitenin ve geç modernliğin bildik tipidir; bu tip tanınmak için ve de kişisel kimliğin kurulması için ötekilere bağımlıdır (Kellner 2001: 196). Conolly de bir kimliğin toplumsal olarak inşa edilmesinin kabul edilmiş bir dizi farklılıklar yoluyla olanaklı olduğunu ifade etmektedir. Conolly'e göre "Bu farklılıklar kimliğin varlığı için hayati önem taşır. Eğer onlar farklılık olarak birlikte var olmasalardı kimlik de onlardan farkı nedeniyle ve kendi sağlamlığı için var olmazdı." (Conolly 1995: 92). Pozitivizme bağlı bilimsel bilgi, özgürlük ve özerklik üzerinden kendini kuran modernitede 'bireysellik' kutsallaştırılmış, toplumsal yaşamın merkezine bireyin kendisi alınmıştır. Modern yaşamın dayatmalarıyla toplumsal işbölümünün ve rollerin giderek arttığı modern toplumlarda kimlik çoklu ve hareketli bir yapıya bürünmüştür. Modernitede birey kendini 'öteki' üzerinden kurar. Kimliğini 'öteki' üzerine kuran birey, kimlik edinmek amacıyla seçimler ve tercihler yapmak zorundadır. Bu nedenle modern yaşamda kimlik sürekli oluşum halinde, değişime ve yeniliğe açık bir karakteristiğe sahiptir. Kellner, modernitede kimliğin oldukça devingen, çok katlı, değişme ve yeniliklere açık hale geldiğini açıklamakta ve modern kimliğin özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

-Kimlik, aynı zamanda toplumsal ve öteki bağlantılıdır. Böylelikle, yeni kimliklerin, olası kimliklerin sınırları sürekli genişlemekle birlikte, kimlikler hala görece sınırlandırılmış, sınırlanmış ve sabittir.

-Moda ve yaşam olanakları değişip genişledikçe insan kimliğini seçebilir, imal edebilir ve sonra yeniden imal edebilir.

-Modernitede toplumsal olarak tanımlanmış mevcut roller, normlar, görenekler ve beklentiler arasında bir etkileşim yapısı hala vardır. İnsan bu süreç içinde kimlik edinmek amacıyla seçim yapmak, sahiplenmek ve yeniden üretmek zorundadır. Dolayısıyla "öteki" modernitede kimliğin kurucu unsurlarından biridir.

-Kimlik, her zaman istenildiğinde değişebileceğinin ve değişiklik yapabileceğinin farkındadır,

-Modernite geçmiş zaman biçimlerinin, değerlerinin ve kimliklerinin yıkılışının ve yenilerinin üretiminin bir aradalığını ifade eder.

-Nitekim modernitede kimlik sorunu, biz kendi benimizi nasıl kurar, kavrar, yorumlar kendi kendimize ve başkalarına nasıl sunarız demektir (Kellner 2001: 195-196).

Bu özellikler dikkate alındığında modernitede insan bir sosyal roller, beklentiler ve ilişkiler ağına yakalanmıştır. Ne bir çıkış ne de bir değişme olanağı görülmektedir. Ya da insan birbirinden çok farklı, zaman zaman çatışan roller içinde sıkışıp kalır ki artık kim olduğunu bilemez duruma gelir. Böylelikle modernitede kimlik giderek daha çok sorunsal haline gelirken, kimlik konusu da başlı başına bir sorun haline gelmektedir (Kellner 2001: 197). Bu şekilde modernitede sorun-sallaşan kimlik, bir açıdan kişinin, ne olduğunu belirleyen fitri bir özün keşfi ve doğrulanması olurken diğer bir açıdan ise kimlik, var olan toplumsal roller ve materyalden yeniden bir yapılanıştır. Modern toplumun özellikleri dikkate alındığında oluşan kimliğin belirli bir insan tipini meydana getirmesi gerektiği varsayılabilir. Bu konuda Alex Inkeles'in modern insanın özelliklerini sıraladığı şeması çok yararlı olmaktadır. Modern toplumda var olduğu düşünülen insan tipinde yer alan öğeler, oldukça kapsamlı bir biçimde Alex Inkeles tarafından şöyle formüle edilmiştir.

- 1- (...) Yeni deneyimlere hazır, yenilik ve değişime açık olmak...
- 2- (Modern insan) Yalnız kendi yakın çevresinde değil, onun dışında da birçok sorunlar ve konular hakkında kanaatler edinme ve taşıma eğilimindedir. (...) Çevresindeki tutum ve kanaatlerin çeşitliliğinin daha farkındadır. Bu farkları korkusuzca kabullenebilir ve onlara otokratik ve hiyerarşik şekilde yaklaşma ihtiyacını duymaz. Ne iktidar hiyerarşisinde kendisinden üste olanların kanaatlerini otomatik olarak kabul eder, ne de kendi altındakilerin kanaatlerini otomatik olarak red eder (...)
- 3- Geçmişten çok bugüne ve geleceğe yöneliktir (...)
- 4- Planlamaya ve örgütlenmeye yöneliktir ve bunlara ilgi duyar; bu tür faaliyetleri, hayatı düzene sokmanın bir aracı olarak görür (...)
- 5- İnsanın, amaç ve hedeflerini gerçekleştirebilmesi için, çevrenin egemenliğine girecek yerde o, çevreye egemen olmayı öğrenebileceğine inanır (...)
- 6- Dünyanın tahmin edilebilir olduğu, çevresinde kurumların ve diğer kişilerin yükümlülük ve sorumluluklarını yerine getirecekleri konusunda daha çok güven besler. Ona göre davranışları kader veya kapris belirlemez (...)
- 7- Başkalarının haysiyetinin daha çok bilincindedir ve başkalarına saygı gösterme eğilimi daha güçlüdür (...).
- 8- Bilim ve teknolojiye daha çok inanç duyar (...).
- 9- Dağıtıcı adalete, yani ödüllerin kaprise ya da kişinin özel niteliklerine göre değil, yaptığı katkıya göre dağıtılması gerektiğine inanır”(Köker 1990: 23-24).

Inkeles'in bu özelliklere sahip olduğunu belirttiği insan tipi geçerli kabul edildiğinde, böyle bir insan tipinin yer aldığı modern toplumda insan-insan ve insan-doğa ilişkileri de buna göre belirlenecektir. Buna göre modern insan doğaya hâkim olmaya, onu egemenliği altına almaya çalışacaktır. Burada düşünen, planlayan, eyleyen, sorumluluk alan ve fail olan bir özne durumu söz konusudur. Bu özne rasyonel düşünme becerisine sahip ve neyi, nasıl yapacağını bilen bir yapıcıdır.

Geleneksel toplumda kimliğin kurucu unsurları arasında ön plana çıkmayan ve daha çok insan psikolojisiyle yakından bağlantılı olan kaygı da modernitede benliğin temel bir deneyimi ve kimliğin oluşturucu bir unsuru haline gelir. Zira insan doğru seçimi yapıp 'doğru' kimliği seçtiğinden ya da bir kimlik kursa bile onu gereği gibi kurduğundan hiçbir zaman tam olarak emin olamaz. Modern benlik inşa edilmiş doğasına ve insanın kimliğini her zaman her istediğinde değiştirebileceğinin ve değişiklikler yapabileceğinin farkındadır. Modernitede insan, diğerleri/ötekiler tarafından kimliğinin tanınması ve onaylanması konusunda da kaygılıdır. Üstelik Modernite, bir değişme, sürekli bir devinim, devriliş ve yenilik sürecini de kapsar. Modernite geçmiş yaşam biçimlerinin, değerlerin ve kimliklerin yıkılışının ve yenilerinin üretiminin bir aradalığını ifade etmektedir (Berman 1982; akt: Kellner 2001: 196). "Modernite tecrübesi yeniliğin, sürekli değişen yeninin, yenileşmenin ve gelip geçiciliğin tecrübesidir." (Frisby 1985; akt: Kellner 2001: 196) Bundan dolayı modernitede insanın kimliği modası geçmiş, eskimiş ya da gereksiz bir hale gelebilir ya da toplumsal geçerliliğini yitirebilir. Bunun sonucunda insan bir anomi hâli, dünyada kendini hiçbir yere ait hissetmeme gibi çok büyük bir yabancılaşma durumu hissedebilir (Kellner 2001: 197). Ya da tam tersine, kişinin kimliği belirginleşerek iyice oturabilir, can sıkıntısı ve bıkkınlık getirecek derecede öylece katlaşıp kalabilir de. Modern insan, bu şartlar altında kimlik edinme sürecini yaşarken postmodern dönemde kimlik edinmek ve kimliği kurmak daha karmaşık bir hal almaktadır. Postmodern düşünürler postmodern toplumda kimlik edinme süreçlerinin ve edinilen kimliği muhafaza etmenin modern dönemden farklı olduğunu ifade etmektedirler. Bauman'a göre Kimlik sorunu bugün artık öncesinde algılandığı gibi anlaşılmamaktadır. Sorunlar boyut değiştirmiştir. Kimliğin "sorun olmaya devam ettiği" doğrudur fakat bu sorun "modernlik boyunca var olan sorun" değildir. Gerçekten de eğer modern "kimlik sorunu" bir kimliğin nasıl inşa edileceği ve nasıl sağlam ve sabit tutulacağına dair idiyse, postmodern "kimlik sorunu" birincil olarak sabitlenmekten nasıl kaçılacağı ve seçeneklerin nasıl açık bırakılacağına dairdir (Bauman 2001: 112).

Postmodern dönemde kimlikler sınırları aşan akışkanlığa sahip bir karaktere bürünerek, zamansız ve mekânsız bir uzamın parçası olarak dönüşüm geçirmiştir. Kimlik, aşırı parçalanmış, geçişken, çoklu özellikler gösteren bir yapı şeklinde kendini ortaya koymaktadır. Postmodern kimlik inşasında, modern para-

digmanın tersine kaygan bir zemin üzerinde gelişen toplumsal koşullar içerisinde belirsizlik, çeşitlilik, heterojenlik, karmaşıklık, görecelik ve parçalanmışlık kavramları hâkimdir. Bu dönemin geçerli olan kimlik söylemi, heterojenlik ve farklılık özünde biçimlenmektedir. Bu dönemde kimlik kavramı, toplumsal yaşamın hızla farklılaşması ve karmaşılaşması sonucu, çok daha kırılğan, değişken ve çok katmanlı bir yapıdadır (Karaduman 2010: 2894). Karaduman'a göre postmodern dönemde kolektif kimlikler erozyona uğramış, bunun yerine alt kimlik, üst-kimlik ya da çok-kültürlülük gibi farklı kavramlarla, farklılıkların biraradalığı öne çıkmıştır. Özellikle iletişim teknolojilerinin hızlı gelişmeleri ile yeni çağın kamusal alanı sayılan internetin sağladığı olanaklarla 'sanal kimlik' kavramı oluşmuştur. Kimlik artık parçalı (yamalı bohça gibi) yapısı ve online görünmezlikle istediği şekle bürünür biçimde akışkan ve her an değişebilir ve yeniden inşa edilebilir haldedir. Küreselleşme ve ona eşlik eden postmodernlik tartışmalarında; özünde kuralsızlık ve belirlenemezliğin geçerli olduğu bu düzende, modernitenin bütün düşünce ve değer sistemi reddedilmiş, kutsal sayılan her şey tekrar sorgulanmıştır. Postmodern anlayışta kimlik bağlamında kolektivitete atfedilen bütünlükçü kavramlar terk edilmiş, bunların yerini tikel kimlikler (cinsiyet, ırk, etnisite gibi) almıştır. Postmodernitede parçalanmışlık, bölünmüşlük, farklılık, çoğulculuk, çeşitlilik ve özgünlük yüceltilen değerlerdir; kimlik kavramı bu bağlamda da farklılıklar ve benzerlikler ekseninde inşa edilen ve istenildiği zaman da terk edilen bir yapıdadır. Postmodern kimlik inşasının temel öğeleri imaj ve görünüştür. Yaşam stillerinin ve kimlik yapılarının tüketim odaklı inşa edildiği postmodernitede, kimlikler değişken, hemen içselleştirilecek ve kolayca terk edilebilecek şekilde biçimlenmektedir. Postmodernitenin özü, kimlik algısında da kendini göstermektedir (Karaduman 2010: 2897). Laclau ve Mouffe'un postyapısalcı ve postmarksist söylem teorisine göre, kimlikler belirsiz ve akışkandır. Kimlikler, söylem farklılıkları tarafından aşırı derecede belirlenmekte ve özne konumları, kimlikleştirmenin çokluğuyla ilgili seçenekler sunmakta, böylece kişilik, temsiliyet ve insan öznelliğinin olanağı garanti altına alınmış olmaktadır (Karaduman 2010: 2894).

Ekonomi-politiğin eski ilgilerini terketmek için dil, kültür ve 'söylem' (Dünya hakkında bilebileceğimiz tüm şeylerin dil olduğu ve başka hiçbir gerçekliğin kabul edilemeyeceği zemininden hareketle) üzerinde odaklanma; "farklılık" üzerine, ırk, cins, etnik köken, cinsiyet gibi çeşitli özgül kimlikler üzerine, çeşitli özgül ve ayrık baskılar ve çatışmalar üzerine vurgu yapabilmek için 'bütüncül' bilgi ve evrensel değerlerin (rasyonelliğin batıcı kavramlaştırmalarını, liberal ya da sosyalist fark etmeksizin eşitlik üzerine genel fikirleri ve toplumsal özgürlük hakkındaki Marksist kavramlaştırmayı içerir) reddi; kimliklerimizi çok çeşitli, belirsiz ve kırılğan kılan insanın ("ölçülü özne") akıcı ve kırık doğasında ısrar, öyle ki, ortak bir toplumsal kimlik (sınıf gibi) ortak bir deneyim ve ortak çıkarlar sağlayacak kolektif eylem ve dayanışmanın temellerini biçimlendirecek bilinç tipini geliştirebilmek zorlaşmıştır (Anderson ve Wood: 60)

Postmodern düşünce genellikle özcü ve usçu kimlik anlayışını reddederek onu çoğulcu bir temele oturtmaya çalışır. Geleneksel ve modern kimlik anlayışından farklı olarak Postmodernitede kimlik, sorunsallaştırılır ve onun bir söylence ve bir yanılısma olduğu iddia edilir. “Frankfurt okulu, Baudrillard ve diğer postmodern kuramcılara göre özerk, kendini kuran özne; modern bireylerin, bir bireycilik kültürünün başarısı iken, toplumsal süreçler ve tüketicileşen bir kitle toplumu yüzünden parçalanmakta ve gözden kaybolmaktadır” (Jameson 1989; akt: Kellner 2001: 197-198). Postmodern kültürde özne aşırı mutluluk ve coşku yoğunluklarının oynaklığına kapılarak çözülmüş, parçalanmış ve bağlantısızlaşmıştır. Merkezisizleşen postmodern benlik (histeri tipik postmodern psikiş hastalık haline geldiği için) artık endişe ve kaygı yaşamamakta ve derinliği, tözselliği ve modern benliğin ara sıra ulaşabildiği, ideal tutarlılığını artık yitirmektedir (Kellner 2001: 198). Derinlikten yoksun, donuk ve yüzeysel olan postmodern benlik, anın aşırılık ve anlamsızlıklarında töz ve anlamdan yoksun kaybolmaktadır. Postmodern kültürde anlam ve derinlik önemsenmemekte, postmodern ürünlerde nesnel anlama, ideoloji, politika, bilim vb. şeylere karşı aldırmaçlık ayırt edici özellikler olmaktadır. Bu özellikler postmodern kimliklerin kurulmasına da yansımıştır. Kimliğin parçalanmışlığı, özgüllüğü, çelişkili yapısı onu her defasında hızla yeniden kurma ve dönüşümlere açık hale getirmiştir. Bauman’a göre postmodern birey kendi kimliğini örmek yerine bir dizi “yeni başlangıçlar”la, anında kurulan fakat kolayca da yıkılan şekilleri üst üste çiziyor; parşömen bir kimlik oluşturuyor. Bu, bu dünyaya uyan bir kimlik türüdür. Çünkü bu dünyada unutmama sanatı en az (daha fazla değilse) hatırlama sanatı kadar değerlidir, sürekli uyum koşulu öğrenme değil unutmadır (Bauman 2000b: 39). Postmodern söylem, öznelere evrensel ortak kimliklerinin artık mümkün olmadığını söyler. Evrensellik artık tarihe karışmıştır. Modern sonrası dönemde toplumsal aktörler kimliklerini evrensel değerler üzerinden değil, tikellikleri üzerinden inşa etmektedir (Karaduman 2010: 2896).

Postmodern kimlik temelde çoklu kimliklere ve zaman zaman da bugünküyle kesişen çoklu geçmişlere sahiptir. Her durumda, her karakterde kimlikler parçalanmış ve değişken, farklı ve alışılmadık, ancak daima dramatik değişimlere açıktır (Kellner 2001: 205). Çoklu kodlanmış kimlikler, kimliğin yapaylığını, kimliğin verili bir şey olmadığını, inşa edildiğini, son derece temel, ahlaki ya da psikolojik niteliklerden çok bir seçim, tarz ve davranış meselesi olduğuna işaret etmektedir. Postmodern kimlik, rol yapma ve imaj oluşturmak suretiyle, sahnede oyun karakterlerini oynar gibi kurulur. Modern kimliğin konumu, insanın mesleği, kamusal ya da aleni alandaki işlevi etrafında oluşurken, postmodern kimlikler görünüşler, imajlar ve tüketime dayanan faaliyetler çevresinde oluşur. İmajlar aracılığıyla kurulan kimlikler, çoklu, akışkan, hareketli, durumsal ve hızlı değişmeye açık özellik göstermektedir. Çoklu kimlikleri benimseyen postmodern kimlik, daha çok boş zaman faaliyetleri ve tüketim imajlarıyla biçimlenen, özgürce seçilen ve özgürce değişebilen bir yapı eğilimindedir. Bu yüzden çoğulculuk ve

çeşitlilik anlayışına yapılan vurgu önem taşır (Karaduman 2010: 2895). Modern kimlik kişinin kim olduğunu (meslek, aile, ideoloji, politik özdeşleşmeler vb.) gösteren temel tercihleri içine alan ciddi bir mesele iken bir kılıktan diğerine bürünmek, başka biri haline gelmek, roller oynamak postmodern kimliğin özelliklerini oluşturmaktadır.

Hem modern hem de postmodern kimlik, kimliğin seçildiği ve kurulduğu bir düşünümsellik düzeyi, bir farkındalık içerir. Bununla birlikte çağdaş toplumda değişen moda rüzgârlarına kapılmak, kimlikleri değiştirmek çok “doğal” gelebilir. Bu durum bireyliği ve artan toplumsal uyumu erozyona uğratmakla birlikte, postmodern kimliğin yapay bir kurma olarak tanımlanmasının içerdiği bazı olumlu potansiyeller de vardır. Bu tür bir kimlik anlayışına göre, insan hayatını her zaman değiştirebilir, kimlik her zaman yeniden kurulabilir, insan kendi seçimleri doğrultusunda kendini değiştirmede ve kendini üretmede özgürdür. Bu çoklu, özgürce seçilen ve kolayca kullanılıp atılan postmodern kimlik anlayışı, modern kimliklerde sahip olunan ve tümüyle farklı özne konumlarının sergilendiği çok geleneksel imajlara ilginç biçimde tezat teşkil edebilir (Kellner 2001: 208).

Modern toplumda birey, kişilik özellikleri, bireylik işaretleriyle hemen ayırt edilebilen görece oturmuş ve çok az hareketin yer aldığı, yani kimlik değişmelerinin çok nadir ve uzun zaman aldığı kimliklere sahipti. Geleneksel toplumda olduğu kadar olmasa da modern toplumda çok güçlü tözsel ve sabit kimlikler hâlâ egemendir. Ancak postmodern olarak tanımlanan toplumda kimlik değişken, akışkan, parçalı, dağınık, kopuk, çoklu, açık ve dramatik dönüşümlere tabi olmaktadır. Kolektif aidiyetler toplumsal ve ekonomik alanda yaşanan hızlı değişim ve dönüşümlere ayak uydurmada önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum da özellikle kolektif kimliklerin zayıflamasına buna karşılık bireysel kimliklerin güçlenmesine ve toplumsal ve siyasal hayatta giderek daha görünür hale gelmelerine neden olmaktadır. Postmodernitede bireyler artık kendisine yakıştırılan, çoğaltılamaz, değiştirilemez ve kaldırıp atılamaz kimlikleri istememektedir. Bunun yerine insanlar kendi kimliklerini kendileri kurmak isterler ve bu doğrultuda davranır ve bu kimliklere riayet ederek kendi dünyalarını kurarlar (Gibbins ve Reimer 1999: 65 akt: Öztolga 2012: 88). Postmodern birey, kimliğini kendisinin kurması sonucunda artık modernitede olduğu gibi bütünlüklü, tek merkezli, durağan ve tamamlanmış, rasyonel bir özne değil, aksine parçalı, tamamlanmamış, farklı referans çerçevelerinde değişen, dolayısıyla birden çok sayıda kendini tanımlayan bir birey olarak kavranmaya başlanmıştır (Deliormanlı 2006: 18).

Modernitede içkin olan bireyin yeniliklere açık olması gerektiği varsayımı, postmodernitede bireyin hayatındaki anlamı tüketim yolu ile oluşturması ve sembolik kaynaklar haline gelen markaları kullanarak kişisel anlatılar oluşturması halini almıştır. Her türlü yeniliğe açık olmanın gerekli görülmesi ve bu yeniliklerin

tüketim nesnelere üzerinden tecrübe edilmesi bireyin kimliğini, parçalı ve merkezsizleşmiş bir benliğe sahip bir kimlik olarak kurmasını beraberinde getirmektedir (Binay 2010: 18). Berman, durmadan ortaya çıkan durumların, yenilenen önyargıların ve çatışan kanaatlerin olduğu bir dünyada hiçbir şeyin çarpıcı olmadığını çünkü her şeyin kanıksandığını ifade etmektedir. Berman'a göre bu dünya öyle bir dünya ki iyi, kötü, güzel, çirkin, hakikat, erdem sadece yerel ve sınırlı olarak var oluyor. Birçok deneyimin sunulduğu bu yeni durumda bunları yaşamak isteyen kişi "Alcibiades'ten daha esnek, çevresiyle birlikte kendi ilkelelerini de değiştirmeye, her adımda ruhunu yeniden düzenlemeye hazır olmalıdır (Berman 2002: 31). Bu durum da kimliklerde süreklilik ve bütünlüğün bir tarafa bırakılarak duruma göre şekil alan ve "an" odaklı kimliklerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmekte ve kimliklerin parçalanmasını hızlandırmaktadır. Parçalanmışlık, ama her alanda parçalanmışlık, postmodernitenin temel karakteristiklerinden bir tanesidir. Parçalanma, ekonomik kültürel ve toplumsal anlamda birbirine bağlı fikirlerle yakından bağlantılıdır. Pazar yerlerinin giderek daha küçük bölümlere parçalanması ve bunun sonucunda bu bölümlere hizmet edecek ürünlerin sayısındaki artış, parçalanma kavramının topluma yansımaları olarak görülebilir (Binay 2010: 19).

Bauman, modern zamanların başlangıcından beri insanlara musallat olan kimlik sorununun postmodern dönemde biçim ve içerik değiştirdiğini hacılar ve serseriler örneğini vererek açıklamaktadır. Bauman'a göre modern dönemde insanlar, Hacıların Hacc yerine nasıl ulaşabileceklerini düşündükleri gibi, bir kimliğe nasıl ulaşabileceklerini düşünmektedirler. Başka bir ifadeyle kimlik, ulaşılması gereken bir hedeftir. Postmodern dönemde ise kimlik, serserilerin nereye gidebilirim, bu yol beni nereye kadar götürür gibi sorulara verdikleri cevaplarla benzeşmektedir. Artık kimlik, ulaşılması gereken bir hedef olmaktan çıkmış, bir süre gidilen, birlikte olunan, daha sonra da ayrışılan bir yol halini almıştır. Bununla birlikte postmodern insana azap çektiren tereddüt seçtikleri kimliği nasıl edindikleri ve bu kimlikleri çevrelerindeki insanlara nasıl kabul ettirecekleri değil, hangi kimliği seçecekleri ve seçtikleri kimliğin piyasadan çekilmesi ya da ayartıcı gücünü kaybetmesi halinde başka bir seçim yapabilmeleri için gerekli olan dikkat ve uyanıklığı nasıl sağlayacaklarıdır. En asap bozucu endişe, sağlam bir toplumsal sınıf ya da kategori içinde nasıl bir yer bulunacağı ve burada kalıcı olacağı değildir; kişiyi endişelendiren, güçlülük oluşturulan çerçevenin bir anda parçalanacağından ya da eriyeceğinden duyulan kuşku"dur (Bauman 2005: 182). Bauman'ı destekleyici bir şekilde Kellner, postmodern kimliği kuran unsurlardan birinin de "muğlaklık" olarak görülebileceğini ifade etmektedir. Ona göre kimlik çağdaş toplumlarda çoğu zaman hâkim uzlaşım, yaygın kabullere ve ahlâksal düzene karşı kurulur. Bunun için kimliklerde akışkan, çoklu ve hızlı değişmeye açık postmodern benliklere ilişkin ahlâki olmayan ya da ahlâken tehditkâr bir şeyler vardır (Kellner 2001: 211). Buradan hareketle postmodern kimliğin önemli bir belirleyenin bağımsızlık ve bağlanmamak olduğu ifade edilebilir. Bauman, bu

bağımsızlık durumunu şöyle ifade etmektedir:

Mevcut konaklama ne denli hoş olursa olsun, bir yere bağlanıp kalmamak. Yaşamını tek bir mesleğe bağlamamak. Hiçbir şey ya da hiçbir kimseye bağlılık yemini etmemek. Geleceği kontrol etmemek fakat geleceğin ipotek edilmesini reddetmek; oyunun sonuçlarının oyunun kendisinden fazla yaşamamasına dikkat etmek ve böyle sonuçlar olduğu zaman da bunların sorumluluğunu üstlenmemek. Bugünün geçmişle olan ilişkisini kesmek. Kısacası, bugünün iki ucunu da keserek onu tarihten koparmak. Şimdiki zamanların gevşek bir birlikteliği ya da keyfi bir ardışıklığından başka her türlü zaman biçimini kaldırmak ve zamanın akışını süreğen bir şimdi şeklinde dondurmak (Bauman, 2000b: 125).

Bauman'ın, bugünün iki ucunu da keserek onu tarihten koparmak olarak tanımladığı durumu Yıldız, "an"da yaşamak olarak ifade etmektedir. Yıldız'a göre "an"da yaşamak, geçmiş ve gelecekle olan bağın koparılması ve bağsamsız bir duruma işaret eder. "An"da iş, oluş, sözcük ve eylemlere yüklenen anlamlar, kendilerini belirleyen bağlamdan yoksundur. Dahası "an", bağlam fikrini reddederek bağımsızlığını ilan eder. Neden-sonuç ilişkisi içerisinde analitik düşünme çabası, entelektüellerin bile belirli bir kısmı için geçerlidir. "An"ın öncesiz ve sonrasızlığı, modernizmle postmodernizm arasındaki ayrımı ortaya koyar" (Yıldız 2013: 48) Postmodern kültürün özelliği parçalanma, süreksizlik ve imajların çokluğudur ki bunlar sabit bir kimliğin ve kültürün oluşmasını engellerler. "Çağdaş toplumda kimlik imajlar yoluyla kurulmakta ve bu tür bir kimlik modeli son derece akışkan, çoklu, hareketli ve geçicidir" (Kellner 2001: 212). Bu durum parçalanmış, uyumlu bir bütünlük göstermeyen bir kültüre ait olmayı da çağrıştırmaktadır. Şu halde postmoderniteyi yeni bir kültürel bütünlük olarak kabul etmek yerine onu, geleneksel ve modern olandan arta kalan değerlere ve uygulamalara muhalif olarak gelişmiş bir kültürel eğilim şeklinde düşünmek daha anlamlı olacaktır. Postmodernde aslında kültürel anlamda bir egemenin eksikliği de hissedilmektedir. Postmodern kültürde geleneksel ve modern kimlik formlarına bir arada rastlamak mümkündür.

SONUÇ

Kimlik, kişinin kendi dünyasıyla ve diğer insanlarla ve sosyal çevreleriyle girdikleri bir etkileşim sonucu edinilir. Bu açıdan bakıldığında kimlik ve kimliklenme sosyal ve zihinsel bir süreci zorunlu kılmaktadır. Kimliklenme süreci, içinde bulunulan zaman dilimi, dönemsel şartlar ve hâkim düşünsel yapılarla da yakından bağlantılıdır. Bu açıdan bakıldığında postmodern dönem olarak ifade edilen içinde bulunulan zaman diliminde kimliğin neyi ifade ettiği kimliklerin nasıl oluştuğu sorusu önemli bir soru olarak karşımıza çıkmıştır. Postmodern dönemde insanlar aidiyetlerini, kim olduklarını ve nerede bulduklarını tanımlarken daha önceki dönemlerden farklı olarak oldukça esnek ve kaygan temellere dayanmaktadırlar. Bu temeller üzerinden kendilerini her gün yeniden ve yeniden

inşa etmek durumunda bulunan insanlar birbirleriyle ve çevreleriyle her gün değişen ilişkiler geliştirmektedirler. Bu durum insanlararası iletişimi önemli oranda belirleyen bir nitelik ortaya koymaktadır. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan her dönemde hâkim yapılar tarafından etkilenen kimlik ve kimliklenme süreci postmodern dönemde de hâkim olan yapılar tarafından önemli oranda etkilenmektedir. Buna göre kimlik postmodern toplumda gözden kaybolmamıştır, yalnızca yeni olanaklar, üsluplar, modeller ve biçimlerin yanı sıra sunulan yeni belirlenmelere ve yeni güçlere de açıktır. Yeni özne konumlarının, kimlik olanaklarının bunaltıcı çeşitliliği, çoklu bir imaj kültürü kuşkusuz kişinin kimliğini yeniden yapabilmesi için sürekli yeni açılımlar sağlamakla beraber fazlasıyla istikrarsız kimlikler oluşturur. Kimliğin bu istikrarsız yapısı, postmodern kültürel çevrelerde evvelce olduğundan daha fazla kabul görmüş gibi görünmektedir. Modern kimlikler –çoklu ve değişime açık olmakla birlikte- istikrarlı bir görüntü içindeydiler; oysaki postmodern dönemde değişme, bölünme ve gösteriş niyetiyle kimlikle oynama modernitenin daha güçlü ve daha ciddi zamanında olduğundan daha fazla kabul ediliyor gibi görünmektedir. Bu açıdan modernitede kimliğin bileşenleri kısmen de olsa sabitelerden oluşurken postmodernitede bu durum tersine dönmektedir. Modernitede kimliklenme sürecinin sonucunda fail olan bir özne ortaya çıkar. Buna karşın postmodernitede öznenin kimliksel sürekliliği, iradesel özgürlüğü hatta varlığına dair imalar kabul edilmez. Öznenin yerine post-modern birey önplana çıkarılır (Rosenau 1998: 48). Postmodern birey, modern öznenin aksine benlik iddiasında olmayan bir kişidir. Kendi toplumsal gerçekliğini kuran, kişisel bir anlam arayışını sürdüren ama arayışında ortaya çıkan şeyin hakikat olduğu iddiasında bulunmayan aktif bir insandır. Bu insan, geçici, planlanmamış, sıra dışı olana ilgi duyar; anlık arzularının tatmini güdüsüyle hareket ettiğinden genel ve emredici kurallar çerçevesinde işleyen ailesel, dinsel ve kültürel bağlılıkları önemsemez (Rosenau 1998: 97-98). Bundan dolayı postmodernitede kolektif aidiyetler sorunu belirginleşir. Modern dönemde devlet, millet, toplum ya da kültür varlığı açısından kimlik, topluluğu oluşturan bireylerin, ortak varlıkla özdeşleşmeleri, ortak amaç ve simgelerde birleşmeleri, ortak tasa ve kıvançları paylaşmaları olgusu (Güvenç 2000: 353) iken, postmodern dönemde toplumun aşırı parçalılığı ve çok kültürlülüğüne yapılan vurgu, toplumsal bütünleşme ve kolektif kimliği sorunsallaştırmış, postmodernist teorisyenler, modern toplum teorilerini devlet, ekonomi ve kültürün özgül toplumsal örgüt ve ilişkilerle etkileşimlerini, birini önceleyerek ortaya koymuş olmaları bağlamında totalleştirici, indirgeyici, baskıcı olduğu ve toplumun “hiper-parçalı” oluşu nedeniyle ayrımlar, bağlantılar sistematik analizler ekseninde incelenemeyeceği gerekçeleriyle eleştirmişlerdir. Hatta aşırılıkçı postmodernistler; toplumsal gerçekliği belirlenebilir ve haritalanabilir olmaktan uzak görmüşlerdir (Best ve Kellner 1998: 309). Toplumsal alanda postmodernistler, kültürel ve kimliksel çoğulluğun birlikte var olmalarına vurgu yapmışlardır. Bu anlamda farklı toplumsal yapıların özgün niteliklerini ihmal eden moderniteye özgü genel kültürel/kimliksel bütünlükleri kabul etmemişlerdir.

Sonuç olarak postmodern dönem tanımlaması içerisinde kimliklerin yeni temeller üzerinden yapılanışını ele almak ve postmodern kimliğin oluşumunu incelemek amacıyla olan bu çalışmada postmodern dönemde insanların aidiyetlerini ve kimliklerini tanımlarken daha önceki dönemlerden farklı olarak oldukça esnek ve kaygan temellere dayandıkları bulgulanmıştır. Bu açıdan postmodern döneme hâkim olan yapılar ve içinde bulunulan koşullar dikkate alındığında kimliklerin kolektif aidiyetlerden ayrı olarak oluştuğu ve esnek temellere dayandığı söylenebilir. Söz konusu bu esnek ve kaygan temeller üzerinden kendilerini her gün yeniden ve yeniden inşa etmek durumunda bulunan insanlar birbirleriyle ve çevreleriyle her gün değişen ve istikrarsız ilişkiler geliştirmektedirler. Bu durum iletişim sürecini olumsuz etkilemekte insanları bağımsızlaştırmaktadır. Buna karşılık postmodern dönemde daha istikrarlı kimliklerin kurulumu insan iletişimini de olumlu yönde etkileyecektir. Bu amaçla postmodern dönemin insan ilişkilerini parçalayıcı yapısı tekrar ele alınarak sorgulanmalıdır. Bu dönemde kimliklenme sürecini belirleyen yapılar yeniden gözden geçirilerek postmodern dönemde kaybolmaya zorlanan sabitelere yeniden dikkat çekilmelidir. Özellikle insana geleceğe dair bir kurtuluş umudu veren, bir kolektiviteye karşı bağlılık hissi uyandıran, dayanışmayı gerektiren, evrensel olan, insan onurunu dikkate alan, iyiliği emredip kötülükten sakındıran, hak ve hukuku esas alan ve adaletli bir dünyayı öngören ilkeleri temel alan din ve aile gibi sabiteler postmodern dönemin bağımsızlaştırıcı yapılarına karşı bir çıkış yolu olarak yeniden ele alınıp değerlendirilmelidir. Bu ilkeleri öngören bir yapı çerçevesinde yaşanacak bir kimliklenme süreci postmodern dönem insanını esnek ve kaygan temeller yerine sağlam temellere dayalı bireysel ve toplumsal bir kimlik kurmaya sevk edecektir.

KAYNAKÇA

Anderson P ve Wood M E, *Modernizm, Post-Modernizm ya da Kapitalizm*, A. T. Erdağı, Ç. Ünal (çev), Bilim Yayınları, İstanbul.

Aslan S ve Yılmaz A (2001) *Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm*, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 93-108.

Bauman Z (2000a) *Siyaset Arayışı*, Tuncay Birkan (çev), Metis Yayınları, İstanbul.

Bauman Z (2000b) *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, İlter Türkmen (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bauman Z (2001) *Parçalanmış Hayat*, İlter Türkmen (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bauman Z (2003) *Modernlik ve Müphemlik*, İsmail Türkmen (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bauman Z (2005) *Bireyselleşmiş Toplum*, Yavuz Alogan (çev), Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, İstanbul.

- Bayart J F (1999) *Kimlik Yanılsaması*, Mehmet Moralı (çev), Metis Yayınları, İstanbul.
- Berman M (1982) *All That is Solid Melts into Air, The Experience of Modernity*, New York.
- Berman M (2002) *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Ümit Altuğ ve Bülent Peker (çev), İletişim Yayınları, Beşinci Basım, İstanbul.
- Best S ve Kellner D (1998) *Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar*, Mehmet Küçük (çev), Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, İstanbul.
- Binark M (2001) "Kadının Sesi" Radyo Programı ve Kimliği Konumlandırma Stratejisi, *Toplumbilim*, Sayı: 14, Bağlam Yayınları, Ankara, 75-90.
- Binay A (2010) *Tüketim Vasıtasıyla Oluşturulan Postmodern Kimlikler*, *Global Media Journal Turkish Edition*, 1 (1), 18-31.
- Conolly W E (1995) *Kimlik ve Farklılık; Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, Fermâ Lekesizalın (çev), Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, İstanbul.
- Deliormanlı E (2006) *Fatih Akın'ın "Aksanlı" Sineması*, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, AÜ Sos Bil Enst, Ankara.
- Eagleton T (1999) *Postmodernizmin Yanılsamaları*, Mehmet Küçük (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Frisby D (1985) *Fragments of Modernity*, Polity Press, Cambridge.
- Gibbins R J ve Reimer B (1999) *The Politics of Postmodernity An Introduction to Contemporary Politics and Culture*, London, Thousand Oaks, Sage Publications, New Delhi.
- Guibernau M (1997) *20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, Neşe Nur Domaniç (çev), Sarmal Yayınevi Yayınları, İstanbul.
- Güvenç B (2000) *Türk Kimliği*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Hall S (1998) *Kültürel Kimlik ve Diaspora*, J. Rutherford (Der) *Kimlik: Topluluk/Kimlik/Farklılık*, İrem Sağlamer (çev), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 173-191.
- Harvey D (1998) *Postmodernliğin Durumu*, Sungur Savran (çev), Metis Yayınları, İstanbul.
- Hassan I (1987) *Postmodern Turn 'Essays in Postmodern Theory and Culture'*, Ohio State University Press, Columbus.
- Hutcheon L (1995) *The Politics of Postmodernism*, Routledge, London and New York.
- Jameson F (1983) *Postmodernism and The Costumer Society*, N. Foster (ed) *Postmodern Culture*, Seattle.

Jameson F (1984) Postmodernism or TheCulturel Logic of Late Capitalism, New Left Review, 3-92.

Karaduman S (2010) Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü, Journal of Yaşar University, 17(5), 2886-2899.

Kellner D (1989) Critical Theory, Marxism and Modernity, Cambridge Polity Press.

Kellner D (2001) Popüler Kültür ve Postmodern Kimliklerin İnşası, Doğu-Batı Dergisi, Sayı 15.

Kızılçelik S (1994) Postmodernizm: Modernlik Projesine Bir Başkaldırı, Türkiye Günlüğü, Sayı 30, 86-96.

Köker L (1990) Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Liotard J F (1994) Postmodern Durum, Ahmet Çiğdem (çev), Vadi Yayınları, Ankara.

Jeanniere A (1994) Modernite Nedir?, Mehmet Küçük (der), Modernite versus Postmodernite, Vadi Yayınları, Ankara, 4-16.

Murphy J W (1995) Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri, Hüsamettin Arslan (çev), Eti Yayınları.

Özdemir Yavuz; Şimşek Ufuk; Aktaş Elif, (2008), Postmodernite ve Etnisite, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(2), 325-336.

Öztoğra O (2012) Postmodernite ve Siyasal Kimlikler, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Rosenau P M (1998) Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri, Tuncay Birkan (çev), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Sarup M (1995) Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm, A. Baki Güçlü (çev), Ark Yayınevi, 1. Basım, Ankara.

Şaylan G (1996) Çağdaş Düşünce Akımları: Postmodernizm (Ders Notları), TODAİE Yayınları, Ankara.

Şaylan G (2002) Postmodernizm, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.

Toffler A (1997) Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?, Murat Çiftkaya (çev), İz Yayıncılık, İstanbul.

Varol S F (2014) Medyada Yer Alan Temsillerin Kimliklenme Sürecindeki Rolü, The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2398> Number: 26, Summer II., 301-313.

Wakchaure S (2012) What is Postmodernism?, Proceedings of National Seminar on Postmodern Literary Theory and Literature , Nanded.

<http://www.igcollege.org/files/pdf/1%20post.pdf>

Weeks J (1998) "Farklılığın Değeri" Kimlik, İrem Sağlamer (çev), Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Woodward K (2004) Questions of Identity. Woodward, K. (der.). Questioning Identity: Gender, Class, Ethnicity içinde, 2. Edition, Milton Keynes: Open University, 5-41.

Yıldız N (2013) Aşk Yüzyılı Bitti; Aşk'ta, İş'te, Siyaset'te Yeni Zamanlar, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul.